

OĐLAK ARAŞTIRMA

DERYA NİZAM

**YENİ NESİL
KOOPERATİFLER:
TOPLULUK,
AİDİYET ve
YER-TEMELLİLİK**

İÇİNDEKİLER

Giriş / 9

Topluluk Kooperatifleri / 21

yoksulluk ve sosyal sermaye / 21

sürdürülebilir kalkınma / 27

topluluk destekli tarım / 33

sonuç yerine: topluluk olmanın önemi / 39

Çok-Paydaşlı Kooperatifler / 43

neoliberal devlet ve sosyal hizmetler / 43

değer zincirleri / 48

bilgi toplumu ve açık ekonomi / 54

sonuç yerine: çok-paydaşlı olmanın önemi / 61

Çevre Kooperatifleri / 64

tarımın yerelleşmesi / 65

kırsal kalkınma ve yerel yönetim / 71

çevre yönetimi ve katılım / 76

sonuç yerine: çevre temelli yerelleşmenin önemi / 81

Sosyal Kooperatifler / 84

dezavantajlı gruplar ve sosyal hizmetler / 84

yeni sosyal ekonomiler / 91

sosyal girişimcilik / 98

sonuç yerine: sosyal hizmet sunmanın önemi / 102

Kadın Kooperatifleri / 105

çok-katmanlı eşitsizlikler ve katılımcılık / 105

eko-turizm ve üçüncü vardiya / 111

kadın girişimciliği ve ev eksenli üretim / 117

sonuç yerine: kadın kadına olmanın önemi / 125

Gıda Kooperatifleri / 128

alternatif sertifikasyon sistemleri / 129

komüniter organik gıda kooperatifi / 137

alternatif gıda ağları ve sosyal içerme / 142

sonuç yerine: gıdanın önemi / 147

Neoliberal Dönüşüm ve Tarım Satış Kooperatifleri / 151

finansallaşma ve güney afrika'da tahıl kooperatiflerinin mutasyonu / 152

tanzanya'da pamuk kooperatiflerinin özerkleştirilmesi ve sivil toplumun gelişimi / 157

uganda'da kahve üretimi ve kooperatifçiliğin yeniden canlanması / 164

sonuç yerine: tarım kooperatiflerini yeniden canlandırmanın önemi / 171

Topluluklar ve Sosyal Değerler / 175

demokrasi, dayanışma ve özerklik / 175

onarıcı tarım ve sosyo-mekânsal bağlar / 182

adil ticaret, dayanışma ve çatışma / 189

Sonuç Yerine / 197

Referanslar / 199

Giriş

Bu kitap dünyanın farklı bölgelerinde kooperatifler üzerine yürütülmüş güncel sosyolojik çalışmaları okuyuculara aktarmayı amaçlamaktadır. Yeni nesil kooperatifler üzerine yürütülen bu çalışmalar topluluk oluşturma deneyimleri üzerine hem zengin ampirik veri hem tazelenmiş teorik yaklaşımlar sunuyor. Kooperatifler üzerine yürütülen sosyolojik çalışmalar Türkiye’de de dünyada da ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Türkiye’de kooperatifler her ne kadar sivil toplum örgütleri, aktivist topluluklar ve hatta kamunun bazı kesimleri tarafından yeniden keşfedilen bir meseleye dönüşmüş olsa da, akademide popülerlik kazanan bir araştırma alanı olduğunu belirtmek oldukça güç. Diğer bir ifadeyle, kooperatiflerin yeniden canlanma süreci akademide henüz hak ettiği ilgiyi görememiştir. Sosyal ekonomi ya da dayanışma ekonomileri bağlamında son dönemde popülerlik kazanması ise umut vericidir.¹

Türkiye’de birkaç istisna dışında ne yapısalcı ne de post yapısalcı yaklaşımlar kooperatiflere dair yeni ve özgün bir bakış açısı geliştirebilmiştir. İstisnalar vardır. Güldem Baykal Büyüksaraç’ın 1970’lerden yadigâr bir hurda kooperatif kamyonunun etrafında topladığı etnografik hikâyeler,² Türkiye’de son dönemlerde kooperatifleşme üzerine yürütülmüş en özgün akademik çalışmalardan biridir. Kimberly Hart³ da bir etnografik çalışma yürüterek

---

1 A. Aykaç, *Dayanışma Ekonomileri: Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar*; A. Aysu, *Kooperatifler: Yemek Yemek Politik Bir İştir*; S. Öngel ve U. D. Yıldırım, *Krizle Karşı Kooperatifler: Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler*; O. Doğan, *Sosyal Dayanışma Ekonomisi için Güçlü Kooperatifçilik*.

2 G. B. Büyüksaraç, “Sıradan şeylerin belleği: Türkiye’de bir koruma alanında yerleşme, maddi dünya, peyzaj”.

3 K. Hart, *Modernliği Dokumak: Bir Batı Anadolu Köyünde Hayat, Aşk, Emek*.

köyün halı dokuma kooperatifinin gelişim ve gerileme sürecini yerel topluluğunun belleği üzerinden araştırır. Kooperatifin hikâyesi üzerinden kalkınma projelerinin toplumsal dönüşüme (geleneksel yaşam, kent yaşamı, aşk, evlilik, akrabalık, dinî pratikler) olan etkisini anlamaya çalışır. Baykal Büyüksaraç bilmenin “sadece bilişsel bir olgu” olmadığını, “bellek, duygusal yakınlık ve mekânsal aidiyet süreçleri” içerdiğini belirtir.¹

Türkiye’de kooperatifler üzerine etnografik çalışma yürüten antropologlar dışında sanki diğer herkes için kooperatifler konuşulmuş, tartışılmış, araştırılmış ve keşfedilmiş bir konu olarak toplumun bilgi dağarcığında ve arşivlerde yerini almıştır. Kooperatifleşme, başı sonu herkes tarafından tahmin edilen çok bilindik bir hikâyedir âdeta. Bugün ise tam tersine, kooperatifleri “bilindik” değil, “bilinmedik” kılan bir bakış açısına daha çok ihtiyacımız var. Bu nedenle Türkiye’de kooperatiflerin tarihsel gelişimi ya da yeniden canlanma süreçleri üzerine gelecekte yürütülebilecek çalışmalara destek vermek için, dünyada kooperatifçiliği yeni bir perspektifle inceleyen araştırmaları derleyen bir kitap hazırlamaya karar verdim. Bu kitap için derlediğim çalışmalar, yeni nesil kooperatifleri yeni yapan niteliğinin, örgütsel yapısı ve faaliyet alanıyla ilgili olmadığını, mevcut sorunları yenilikçi çözüm yollarıyla aşabilme iradesi olduğunu gösterir. Bir başka deyişle kooperatiflerin örgütsel yapı ve faaliyet alanları, sosyolojik tahayyüle dayalı olarak tabandan gelişen bir hareket temelinde dönüşmeye devam ediyor.

Bu kitapta vurgulamak istediğim temel mesele, kooperatiflerin sadece bir ticari kuruluş değil, aynı zamanda aidiyet geliştiren bir topluluk oluşturma süreci olduğudur. Bu bağlamda, yer-temelli (yere özgü) olarak geliştirilen ve kırsal toplulukların ihtiyaçlarına cevap veren kooperatifleşme deneyimlerinin önemli olduğunu savunuyorum. Bunun yanında, her ortağın

1 G. B. Büyüksaraç, *agm.*, s. 30.

kooperatifleşme sürecini sınıfsal, etnik, toplumsal cinsiyet vb toplumsal kimlikler temelinde gündelik yaşamda karşılamak zorunda kaldıkları, çok-katmanlı eşitsizlikler üzerinden farklı biçimlerde deneyimlediğine dikkat çekmek istedim.

Literatürde bir elin parmağını geçmeyen güncel çalışmalar ekseri kooperatiflerin neoliberal dönemde şirketleşme süreçlerine odaklanır. Bu çalışmalar, kooperatiflerin özünde kapitalist sistemi üreten mi, yoksa dönüştüren bir yapı mı olduğu üzerine yürütülen klasik kuramları yeniden keşfetmeye çalışır. Bir kuramı tartışmaya açmak, bir argümanı kanıtlamaya çalışmak, bir soruyu sistematik biçimde cevaplamaya çalışmak bazen ampirik açıdan zengin bir dünyayı kuramsal açıdan daraltma işlevi görür. Bu kitap ise farklı coğrafyalarda kooperatifler üzerine yürütülmüş güncel sosyolojik çalışmaların izini sürdüğü soruları, bulguları ve sonuçları kuramsal bir çerçeve etrafında kurgulamak ve daraltmak yerine, olduğu gibi sunuyor. Diğer bir ifadeyle, bu çalışmaların sunduğu zengin ampirik veri, kooperatifleşme konusunda düşünen ve eyleyen okuyucularla olduğu gibi paylaşılıyor. İlk bölümler topluluk kooperatifleri, çok-paydaşlı kooperatifler, çevre kooperatifleri, sosyal kooperatifler, kadın kooperatifleri gibi yeni nesil kooperatiflere, diğer bölümlerse neoliberal politikaların etkisinde tarım ve gıda kooperatiflerinin dönüşüm sürecine odaklanıyor. Sonuç bölümüyse kooperatifleşmede toplumsal değerlerin önemine ilişkin bir tartışmayla son buluyor. Her bir bölümde üç farklı çalışma ve bu çalışmaların formülleştirdiği araştırma soruları, kullandığı yöntemler, ulaştığı bulgular ve kurduğu temel argümanlar aktarılıyor.

Topluluk kooperatiflerine odaklanan ilk bölüm, topluluk kavramının, kooperatifleşme deneyimlerinin toplumsal ve ekonomik ilişkilerin etkileşim içinde olduğu karmaşık süreçlere dayalı olduğunu gösteriyor. Bu çalışmada, topluluk, farklı sınıfsal çıkarılara sahip olsa da beraber çalışan ve iş birliği yapan

toplumsal gruplara işaret etmek için kullanılan bir kavramdır. Topluluk kooperatifleri ortakları için ticari fayda üreten klasik kooperatifler yerine, çevredeki topluluk/topluluklar için ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel faydalar geliştirir. Bu nedenle topluluk, yeni nesil kooperatif hareketini anlamak için kullanılan anahtar bir kavramdır. Yerel toplulukların karar alma süreçlerine katılmasını sağlayarak alternatif bir toplumsal yapının tahayyül edilmesine imkân verir. Bu bölümde derlenen çalışmalardan ilki, yerel topluluğun üyelerini kendi içinde birbirine “bağlayan” ya da dış/öteki topluluklarla “köprü kuran” sosyal sermaye biçimlerini bir arada kullanan kooperatiflerin, sosyal kalkınmada daha başarılı olduğunu savunur.¹ İkinci çalışma, İtalya’da sosyal kooperatiflerin sürdürülebilir kırsal ve yerel kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli adımlar geliştirdiğine işaret eder.² Üçüncü çalışmaysa, Kanada’da topluluk temelli tarım modeli geliştiren kooperatiflerin, bölgede toprak kullanımıyla ilgili yaşanan temel sorunları çözebildiğine işaret eder.³ Özetle, bu çalışmaların tümü topluluk kooperatiflerinin, topluluk aidiyetini güçlendiren ve katılımçılık ilkesini ön plana çıkaran yapısı sayesinde başarılı olabildiğini gösterir.

Çok-paydaşlı kooperatiflere yer veren ikinci bölümdeyse çok sayıda paydaş bir araya getiren, ortak çıkar geliştiren ve iş birliği kuran kooperatifler tartışılıyor. Bu kooperatifleri geleneksel kooperatiflerden ayıran temel özellik, çok-paydaşlı yapılarıdır. Üretici, tüketici, işçi, uzman, gönüllüler, kurum ve kuruluşlar gibi çok sayıda paydaş kooperatife ortak olabilir. Ortaklar hem

1 W. Majee ve A. Hoyt, “Cooperatives and Community Development: A Perspective on the Use of Cooperatives in Development”.

2 M. Bianchi ve M. Vieta, “Italian Community Co-operatives Responding to Economic Crises and State Withdrawal : A New Model for Socio-Economic Development”.

3 H. Wittman, J. Dennis ve H. Pritchard, “Beyond the market? New agrarianism and cooperative farmland access in North America”.

özel kişi hem tüzel kişilerden oluşabilir. Yasal bir çerçeveye sahip olmasa da çok-paydaşlı kooperatifler ve benzeri yapılar birçok ülkede sayıca artış gösterir. Bu bölümdeki ilk çalışma, örgütlenme hakkı, iş birliği, yardımlaşma, dayanışma, otonomi ve özyönetim gibi değerlerle güçlenen bir sivil toplum kültürü sayesinde çok-paydaşlı kooperatiflerin gelişebildiğine işaret eder.¹ İkinci çalışmada, Amerika’da çok-paydaşlı kooperatiflerin özellikle tarım ve gıda sektöründe tesadüfen değil, toplumun farklı kesimlerinin ortak amaçlarını yansıtan bir ekonomik modele duyulan ihtiyaç temelinde ortaya çıktığını vurgular.² Üçüncü çalışmaysa, açık ekonomi hareketi ekseninde gelişen çok-paydaşlı kooperatiflerin ekonomik kazanımların ötesine geçtiğini, bilginin toplumsallaşmasına dayalı güçlü kazanımlar oluşturduğunu gösterir.³ Özetle, çok-paydaşlı kooperatifler farklı sınıfsal çıkarları ortaklaştıran, iş birliği kültürü geliştiren, dayanışmaya dayalı toplumsal ilişkileri güçlendiren ve topluluk aidiyetini pekiştiren bir örgütlenme modelidir.

Üçüncü bölümde ele alınan çevre kooperatifleri, tarımda artan endüstriyelleşmenin beraberinde getirdiği toplumsal sorunlara karşı mücadele etmeyi amaçlar. Tarım, yapıldığı bölgedeki ekolojik ve kültürel koşullardan kopuk hâle geldikçe hem çevresel hem toplumsal sorunlara neden olmuştur. Bu bağlamda, çevre kooperatifleri tarımın bütünlüğü, yerelliği ve özgüllüğünü yeniden sağlamak için kurulan girişimlerdir. Çevre kooperatifleri, tepeden inme çevre yönetim planlarının yarattığı yıkıcı etkilere karşı bir tepki olarak doğar. Bu bağlamda, kırsal alanların kendi kendini yönetebilmesi ilkesini savunur ve çevre

-
- 1 H. Münkner, “Multi-stakeholder Co-operatives and Their Legal Framework”.
  - 2 M. Lund, “Multi-stakeholder Co-operatives: Engines of Innovation for Building a Healthier Local Food System and a Healthier Economy”.
  - 3 R. A. Gonzalez, “Going back to go forwards? From multi-stakeholder cooperatives to Open Cooperatives in food and farming”.

yönetimi için yerel modeller geliştirir. Bu bölümdeki ilk çalışma, Hollanda'da çevre kooperatiflerinin, çiftlikler ve devlet kurumları arasında iş birliği oluşmasını sağlayarak, bölgede yaşanan toplumsal ve çevresel sorunlara etkili çözüm yolları geliştirdiğini belirtir.¹ İkinci çalışma, “yönetimden yönetişime geçiş” olarak bilinen dönüşüm sürecinde ortaya çıkan çok-paydaşlı kooperatiflerin devlet ve tarım arasında yeni tür kurumsal ilişkiler, güvene dayalı yeni sosyal ağlar ve tarımı yeniden yerel ve geleneksel kılan yapılar geliştirdiğini söyler.² Üçüncü çalışmaysa, merkezî hükümetler tarafından tasarlanan ve dayatılan çevre yönetim planlarının aksine, yerel toplulukların katılım gösterebildiği çevre yönetim planlarının daha sürdürülebilir olduğuna işaret eder.³ Özetle, çevre kooperatifleri yerel toplulukların katılım gösterebildiği ve yön verebildiği çevresel politikaların gelişimine öncülük eder.

Dördüncü bölümde, ortakların çıkarları için değil, toplumun genel refahı için çalışan sosyal kooperatifler ele alınmıştır. Sosyal kooperatifler yardıma muhtaç kişilerin (engelliler, uyuşturucu bağımlıları, evsizler, vb) sosyal hizmetlere erişimini ve iş hayatına entegrasyonunu sağlamak amacıyla kurulan örgütlerdir. Bu bölümde yer alan ilk çalışmaya göre, İtalya'da sosyal kooperatifleri diğer kooperatiflerden farklı kılan temel unsur, toplumdan dışlanan gruplara odaklanması değil, toplumsal sorunların çözümünde yenilikçi bakış açıları geliştirmesi, çok-paydaşlı bir örgütlenmeye sahip olması ve kaynakları daha iyi

1 H. Renting ve J. D. Van Der Ploeg, “Reconnecting nature, farming and society: environmental cooperatives in the Netherlands as institutional arrangements for creating coherence”.

2 J. S. C. Wiskerke, B. B. Bock, M. Stuijver ve H. Renting, “Environmental co-operatives as a new mode of rural governance”.

3 J. R. Franks ve A. Mc Gloin, “Environmental co-operatives as instruments for delivering across-farm environmental and rural policy objectives: Lessons for the UK”.

mobilize edebilmesidir.¹ İkinci çalışmaya Yunanistan’da sosyal kooperatiflerin, 2010 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında çıkan yasayla korunduğuna ve bu tarihten sonra sosyal kooperatiflerin yerel toplulukların kendilerini örgütleyebilme kapasitesini artırdığına işaret eder.² Üçüncü çalışmaya Hırvatistan ve Sırbistan gibi Avrupa Birliği’ne yeni üye olan ülkelerde sosyal kooperatiflerle ilgili yasal zeminin çelişkili ve belirsiz olmasının bu sektörün gelişimine ket vurduğunu savunur.³ Sosyal kooperatifler birçok ülkede hem yasal hem yapısal sorunlar nedeniyle dönüşüm geçirmekte ve çevredeki yerel toplulukların ihtiyaç ve sorunlarına yaratıcı çözümler geliştirebildiği ölçüde etkin olabilmektedir.

Beşinci bölüm, sadece kadın ortaklardan oluşan kooperatiflerin kadınların karar-alma süreçlerine (yönetime) katılım gösterebilmesindeki etkisini tartışmaya açar. Kadın kooperatifleri sadece kadın ortaklardan oluşan, kadınlar için kadınlar tarafından kurulan örgütlerdir. Kadın kooperatiflerin temel amacı, kadınları sosyo-ekonomik açıdan güçlendirmektir. Kadın kooperatifleri kadınları, toplumsal cinsiyet başta olmak üzere yerel topluluk içinde deneyimlenen güç ilişkileri ve hiyerarşiyi reddeden bir anlayış temelinde güçlendirir. Bu bölümdeki ilk çalışma, Hindistan’daki farklı kadın kooperatifi deneyimlerini kıyaslayarak kadınların kooperatif yönetimine katılımını artırmak için kooperatif ortaklarının “sadece kadınlardan oluşmasının” yeterli olmadığı, aynı zamanda kooperatifleşme sürecinin kasta dayalı toplumsal hiyerarşilerden ve elitlerin

-
- 1 C. Borzaga ve G. Galera, “Innovating the provision of welfare services through collective action: the case of Italian social cooperatives”.
  - 2 I. Nasioulas, “Social Cooperatives in Greece Introducing New Forms of Social Economy and Entrepreneurship”.
  - 3 D. Vidović ve D. Rakin, “Social Entrepreneurship and the Revitalization of the Cooperative sector: Emergence of Social Cooperatives in Croatia and Serbia”.

kontrolünden bütünüyle bağımsız bir biçimde gelişmesi gerektiğini belirtir.¹ İkinci çalışma, Meksika kırsalında kadınların kurduğu bir eko-turizm kooperatifinin başarısız olma nedenini üçüncü vardiya kavramıyla açıklar; bir diğer ifadeyle kadınların kooperatife katılımını, enerjisini ve şevkini tüketen ev ve işteki gündelik iş yükü, başarılı olmaları için aşmaları gereken çok sayıda engel üretmektedir.² Üçüncü çalışmada, Yunanistan Mora Yarımadası'nda kadınların ev eksenli üretime dayalı olarak sürdürdüğü girişimcilik faaliyetlerinin, profesyonel yaşam ve aile yaşamındaki görev/sorumlulukları bir araya getiren ve dengeleyen alternatif bir modele işaret ettiği belirtilir.³ Yemek yapmak gibi ev eksenli girişimcilik faaliyetleri her ne kadar kadınlar için üçüncü vardiya dönüşüyor olsa da, kadınların karar-alma süreçlerine katılımını artıran ve kadınları kamusal alanda daha görünür kılan kooperatifleşme deneyimleri, hem kadınların toplumsal bir aktöre dönüşebilmesine hem de kadınların sosyolojik tahayyülüyle gelişen alternatif gıda-tarım sistemlerinin gelişmesine olanak verir.

Gıda, kooperatifçilik hareketinin gelişmesinde önemli bir semboldür. Altıncı bölümde zengin bir tarihsel geçmişe sahip olan gıda kooperatiflerine yer verilmiştir. Yeni nesil gıda kooperatiflerini geleneksel gıda kooperatiflerinden ayıran temel özellik alternatif tarım-gıda sistemleri geliştirebilme potansiyelidir. Günümüzde gıda kooperatiflerinin amacı, ortaklarına ucuz gıda tedarik etmekle sınırlı değildir, gıdanın daha çevre-dostu, sağlıklı ve adil bir biçimde üretildiği ve tüketildiği alternatif sistemler inşa etmektir. Bu bölümdeki ilk çalışma, Japonya'da kadınlardan

1 C. Dohmwirth ve M. Hanisch, "Women's active participation and gender homogeneity: evidence from the South Indian dairy cooperative sector".

2 M. S. Morgan ve R. L. Winkler, "The Third Shift? Gender and Empowerment in a Women's Ecotourism Cooperative".

3 T. Anthopoulou, "Rural women in local agrofood production: between entrepreneurial initiatives and family strategies. A case study in Greece".

oluşan bir gıda kooperatifinin, katılımcılık ve demokrasi ilkelere dayalı olarak geliştirdiği alternatif sertifikasyon sisteminin, kadın emeğini gönüllü emek (ücretsiz emek) temelinde sömüren toplumsal normları ne yazık ki yeniden ürettiğini belirtir.¹ İkinci çalışma, Güney Kore'nin Hongdong bölgesinde uygulanan topluluk destekli tarım pratiklerinin komüniter ve yer-temelli özelliği sayesinde tüm havzanın organik üretime geçişini kolaylaştırdığını, organik tarımın kolektif bir anlayış temelinde mümkün olduğunu açıklar.² Üçüncü çalışmada Brüksel'de farklı kültürlerden pek çok insanın bir arada yaşadığı bir mahallede kurulan bir gıda kooperatifinin toplumsal kapsayıcılık sağlamak adına yürüttüğü faaliyetlerin, ortakların gündelik yaşamda deneyimlediği eşitsizlikleri pekiştirdiğini ifade eder.³ Bu örnekte de gördüğümüz gibi gıda kooperatiflerinin yürüttüğü tekil uygulamalar ortakların tümü için eşit erişim hakkı yaratabilmede tek başına yeterli değildir. Diğer taraftan bu kooperatifler üretici ve tüketicinin doğrudan ve sürekli biçimde iletişimde olduğu ve tarımsal üretimde oluşan fayda ve zararları paylaştığı alternatif gıda sistemlerinin yaratılmasına öncülük eder. Gıda, farklı kültürleri birleştiren bir sembol olarak topluluk-oluşturmaya dayalı kooperatifleşme stratejilerinin gelişimine ivme kazandırır.

Yedinci bölüm neoliberal politikalarla yok olan ya da yeniden canlanma süreci yaşayan tarım kooperatiflerin hikâyesine odaklanır. Tarım satış kooperatiflerinin neoliberal dönüşümü Güney Afrika deneyimine odaklanarak incelenmiştir. Bunun nedeni, Güney Afrika'nın tarım-gıda sektörünün finansallaşma

-
- 1 A. H. Kimura, "Between technocracy and democracy: an experimental approach to certification of food products by Japanese consumer cooperative women".
  - 2 J. Suh, "Communitarian cooperative organic rice farming in Hongdong District, South Korea".
  - 3 E. Fourat, C. Closson, L. Holzemer ve M. Hudon, "Social inclusion in an alternative food network: values, practices and tensions".

sürecinin ne kadar karmaşık ilişkilere dayalı olduğunu resmeden çok çarpıcı bir örnek olmasıdır. İlk çalışma, Güney Afrika'da *apartheid* dönemi bitmiş olmasına rağmen finansallaşma politikaları nedeniyle beyaz çiftçilerden oluşan büyük üreticilerin yeni ortaklıklar geliştirerek (yatırım çekerek) ekonomik ve siyasi güçlerini koruyup artırdığını; siyahlardan oluşan yeni küçük meta üreticilerinse hem ekonomik hem siyasi açıdan daha marjinal hâle geldiğini belirtir.¹ İkinci çalışma, Tanzanya'da 1991 yılında kooperatiflere verilen devlet desteklerinin sonlandırılması ardından kooperatiflerin kendi içinde parçalanma eğilimine girdiği ve şirketlere tabi olmaya başladığını belirtir.² Üçüncü çalışmaysa Uganda'da tarım kooperatiflerinin yeniden canlanma sürecinin, kolektif eylemin gelişmesini engelleyen siyasi ve ekonomik koşullar nedeniyle çatışmasız, zengin ve sürdürülebilir olamayacağını belirtir.³ Bu çalışmaların gösterdiği gibi neoliberal reformlar, kooperatiflerin “özerkleştirilmesi” sürecinin “ticarileşme” süreci olarak gelişmesini garanti altına almıştır. Kooperatiflerin geçirdiği yapısal dönüşüm (özerkleştirme) toplumsal ilişkilerin dönüşümü ve sivil toplumun gelişimi bakımından sürpriz sonuçlara gebe olabilir. Tam da bu nedenle devletler, kooperatiflerin neoliberal sisteme alternatif geliştiren kurumsal yapılar olarak yenilenmeleri ve güçlenmelerini engellemek için yeniden canlanma süreçlerini (örgütsel ilişkilerini) kontrol altında tutmaya devam eder.

Kitap, sekizinci bölümde kooperatifler, topluluklar ve sosyal değerler üzerine yürütülen bir tartışmayla son buluyor. Bu son bölüm kooperatifleşmede toplumsal değerlerin önemini

1 A. Ducastel ve W. Anseeuw, “Facing financialization: the divergent mutations of agricultural cooperatives in postapartheid South Africa”.

2 P. Gibbon, “Cooperative Cotton Marketing, Liberalization and ‘Civil Society’ in Tanzania”.

3 K. Wedig ve J. Wiegatz, “Neoliberalism and the revival of agricultural cooperatives: the case of the coffee sector in Uganda”.

vurguluyor. Kooperatifler, ortakların daha yüksek fiyat arayışı içine girme ve topluluktan çıkma riskini aidiyet, güven ve dayanışma gibi toplumsal değerler sayesinde azaltır. Hem ampirik hem kuramsal çalışmalar paylaşılan ortak değerler olmaksızın filizlenen ve köklüleşen bir kooperatifleşme deneyiminin mümkün olmadığını gösterir. Bu bölümdeki ilk çalışma, İsviçre’de mandıra kooperatiflerinin kooperatif ve şirket arasında melez bir form olarak yeniden yapılandığını fakat bu yapıların da kooperatif felsefesini (kooperatiflerin genel karakteristik özelliklerini) benimsemeye devam ettiğini belirtir.¹ Bu bağlamda çalışma, çiftçi örgütlenmelerinin yapılarında meydana gelen değişimleri “kooperatif” ve “şirket” zıtlığına indirgeyip bu örgütleri bir araya getiren toplumsal değerleri göz ardı etmenin doğru olmadığını savunur. İkinci çalışma, onarıcı tarım pratikleri yürüten kooperatiflerin ekolojik ve toplumsal faydayı ekonomik değere, Hollanda’da devlet yardımları; İtalya’da tüketicinin kaliteli ürüne daha yüksek fiyat ödeme isteği (piyasa koşulları üzerinden); İspanya’da hem devlet desteği hem de piyasa ilişkileri üzerinden dönüştürebildiğine işaret eder.² Üçüncü çalışmaysa Guatemala’da üçüncü dalga hareketiyle birlikte küçük kahve üreticilerinin kooperatifleşme sürecini ekonomik çıkarlarla toplumsal değerlerin çatışma içinde olduğu bir süreç olarak deneyimlediğine işaret eder.³ Adil ticaret, beklenenin aksine küçük kahve üreticilerini topyekûn koruyan bir sistem değil, küçük üreticilerin birbiriyle kalite bazında yarıştığı rekabetçi bir sistem getirmiştir. Bu çalışma toplumsal değerlerin ekonomik

-
- 1 J. Forney ve I. Haberli, “Co-operative values beyond hybridity: the case of farmers’ organisations in the Swiss dairy sector”.
  - 2 P. Swagemakers, D. D. García, P. Milone, F. Ventura ve J. Wiskerke, “Exploring cooperative place-based approaches to restorative agriculture”.
  - 3 E. F. Fischer, B. Victor ve L. Asturias de Barrios, “Quality versus solidarity: Third Wave coffee and cooperative values among smallholding Maya farmers in Guatemala”.

değerlere dönüşüm sürecinin ne kadar “olumsal” (beklenmedik, umulmadık) olduğuna işaret eder.

Son olarak, kitapta derlenen tüm çalışmalar yeni nesil kooperatiflerin çevresel ve toplumsal sorunların çözümü için mücadele ederken alternatif bir toplumsal yapının tahayyül edilmesini sağlayacak yeni yeni toplumsal değerlerin oluşmasına da ilham verdiğini vurgulamıştır. Dilerim bu kitap da alternatif toplumsal yapıların tahayyül edilmesini sağlayacak kooperatifleşme deneyimlerine ve toplumsal değerlere ilham kaynaklığı eder.